

Területi Statisztika

Közzététel: 2020. január 17.

A tanulmány címe:

A magyar kistérségek fejlettségi különbségei (megjelent: 2000)

Szerző:

Faluvégi Albert

<https://doi.org/10.15196/TS600109>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 60. évfolyam 1. számában megjelent, Faluvégi Albert által írt, A magyar kistérségek fejlettségi különbségei (megjelent: 2000) c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

A magyar kistérségek fejlettségi különbségei

Developmental differences of Hungarian micro-regions

Faluvégi, Albert
Területi Statisztika
40. évfolyam (2000)
4. szám 319–346. oldal

Kulcsszavak:
térszerkezet,
területfejlesztés,
kistérségek fejlettsége,
a fejlettséget meghatározó
tényezők

A tanulmány első fejezete a hazai kistérségek 1990-es végi helyzetét – dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló és felzárkózó – típusokba sorolással mutatja be. A második fejezet a kistérségek társadalmi térszerkezetét az urbanizáltság, a lakónépesség, az aktív keresők, munkanélküliek, a képzettség, jövedelem szempontjából vizsgálja. A harmadik fejezet a kistérségek gazdasági térszerkezetét a vállalkozói aktivitás, a külföldi tőke és az elérési lehetőségek szempontjából jellemzi.

Unchanged reproduction of a study published on pages 319–346 of issue 4 in the 40th volume of our journal.

The first chapter of the study presents the state of the Hungarian micro-regions at the end of the 1990s, using the following classifications: dynamically developing, developing, converging, stagnating and converging. The second chapter examines the social spatial structure of micro-regions in terms of urbanization, residential population, active earners, unemployed people, educational attainment and income. The third chapter describes the economic spatial structure of micro-regions in terms of entrepreneurial activity, foreign capital and accessibility.

Keywords:
spatial structure,
regional development,
development of micro-regions,
factors determining
development

A rendszerváltozást követően, az 1990-es évek végére, a piacgazdaságra való átmenet lényegében befejeződött. Az évtized utolsó éveire az ország térszerkezete, térségi és területi tagoltsága lényegesen eltér a korábbi helyzettől. Ebben meghatározó szerepet játszanak a piacgazdálkodásra jellemző elemek: a vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése, a külföldi tőke meghatározó szerepe, a mindent átszövő piac hatása, valamint az átmenet alapvető feltétele, a széles körű privatizáció. Érezhetőek még az elmúlt évtizedek nyomai, a szocialista nagyipar és a mezőgazdasági nagyüzemek szerepe, de természetesen jelen vannak évszázados meghatározottságok, a kelet–nyugat és a falu–város megosztottság.

Az új térszerkezetet az 1990-es évek piaci alapú folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, a beruházások jelentős visszaesése) formálták. A térszerkezet átalakulása természetesen nem befejezett folyamat, de az 1980-as évek végétől lezajlott gazdasági-társadalmi folyamatoktól eltérő változások lesznek a jellemzők, amelyben már új feltételek, az Európai Unióhoz való kapcsolódás lesz a meghatározó elem. Új források és új kapcsolatok nyílnak meg, amelyeket jól felhasználva a területfejlesztés minőségileg új szakasza veheti kezdetét. A területfejlesztés hazai intézményrendszere már kialakult, az igazi feladatok azonban még előttünk állnak.

Az új térszerkezet meghatározó elemei:

- a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva;
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és az északi régiókkal szemben;
- a kistérségek fejlődésének növekvő térbeli tagoltsága;
- a településhálózat erősödő gazdasági tagoltsága.

A hazai térszerkezet átalakulásának jellemzőit, főbb elemeit, az átalakulást kiváltó okokat jeles kutatók vizsgálták az utóbbi években, így Enyedi György, Nemes Nagy József, Rechnitzer János is. A téma ebből adódóan eléggé ismert, itt csak azokat a fő elemeket szeretném felidézni, amelyek előadásom témájához, a hazai kistérségek fejlettségi különbségeinek bemutatásához feltétlenül szükségesnek tűnnek.

A főváros minden gazdasági mutatót tekintve messze kiemelkedik az országból. Budapesten állították elő 1998-ban a bruttó hazai termék több mint 34%-át, s az egy főre jutó GDP 86%-kal haladta meg az országos átlagot. Itt van a külföldi érdekelt-ségű vállalkozások és bejegyzett tőkéjük több mint 50%-a. Budapest ma Közép-Európa egyik legdinamikusabb, legvonzóbb pénzügyi, kereskedelmi centruma, meghatározó hatalmi-politikai központ, alapjában átalakult szervezeti és foglalkozási szerkezettel.

A főváros kiugró növekedése, a gazdasági fejlettség és a jövedelmi helyzet eredményeként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódása is ki-mutatható. A gazdasági fejlettségi különbségek növekedése a markánsabb. Míg 1975-ben az egy főre jutó fővárosi GDP 2,4-szerese volt a leggyengébb megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg) adatának, addig ez a különbség 1995-re 3,1-szeresre (Nógrád), 1998-ra 3,2-szeresre emelkedett.

A jövedelmi helyzet adataiban – a KSH reprezentatív felvételeiből ismert, egy lakosra jutó nettó jövedelmek alapján – az eltérések kisebbek és a differenciálódás is kevésbé markáns. 1977-ben az egy lakosra jutó nettó jövedelem a fővárosban 1,3-szerese volt a legalacsonyabb megyei adatnak (Borsod-Abaúj-Zemplén), ez a különbség 1995-re „csak” 1,6-szeresre (Szabolcs-Szatmár-Bereg) nőtt.

Nagyterségi, regionális léptékben erőteljes *nyugat–kelet* irányú megosztottság alakult ki. Az ország legdinamikusabb, válságjegyekkel legkevésbé érintett térsége a főváros mellett a Nyugat-Dunántúl, ezen belül is Győr-Moson-Sopron és Vas megye. Az évtized második felében Fejér megye is felzárkózott melléjük. Az utóbbi az egy főre jutó GDP alapján már 1997-ben is a legfejlettebb megye volt. A skála végén Északkelet-Magyarország van, a legalacsonyabb fejlettségű Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és az 1998-re valamelyest javuló Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

A nyugat–kelet megosztottság képe sem egyöntetű. Míg a nyugati országrészen Somogy megye gazdasági fejlődése lassul, s így a térség leggyengébb megyéje, addig a keleti országrészben Csongrád megye – Szeged dinamikus fejlődése révén – tartja az országos hatodik helyet.

A nyugati térségek dinamikája elsősorban kedvező földrajzi fekvésüknek, mobillabb gazdasági szerkezetüknek, a lakosság magasabb iskolázottságának, szakmakultúrájának köszönhető. Ez segített abban, hogy a külföldi működő tőkéből megtelepedjen, átalakuljon és felfusson az exportorientált feldolgozóipar.

A keleti országrészben a válság elhúzódásának több oka van. Az északkeleti megyéket érintette legjobban a keleti piacokra települt nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés összeomlása. Ehhez járult hozzá az átalakulás kezdetén, hogy a válságágazatokban és az összezsugorodó építőiparban először az ingázó, alacsony szakképzettségű munkásokat bocsátották el, s a fővárosból kitelepített kis vidéki telepeket zárták be. További lényeges elem a kiépítetlen nagyterségi infrastruktúra, elsősorban az autópályák hiánya, amit helyi „kedvezményekkel” nem lehet ellensúlyozni.

A kistérségek helyzete a piacgazdaságra való átmenet végén *

Míg a nagyrégiós, megyés elemzés a főváros–vidék, illetve a nyugat–kelet markáns különbségeit mutatja be, addig a kistérségeket tekintve sokkal differenciáltabb a kép. A piacgazdaságra való átmenet végére kialakult térszerkezetben az eddig vázoltaknál jóval tagoltabb és eltérő növekedési pályákon haladó térségtípusok különíthetők el.

A statisztikai kistérségek rendszere az ország egész területét átfogó, megyehatárokat át nem lépő rendszer. Egy-egy kistérség a földrajzilag is összefüggő települések olyan együttese, amely a települések közötti valós munka-, lakóhelyi, közlekedési,

*A kistérségek fejlettségi különbségeinek bemutatására a statisztikai kistérségeknek a KSH által kialakított, 150 egységből álló rendszerét használtam.

középfokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) stb. kapcsolatokon alapul. A kistérségi rendszerben a települések kapcsolataik révén egy vagy több központi településhez vonzódnak. A rendszerben minden város egyúttal vonzásközpont (társközpont), de vannak községi jogállású vonzásközpontok is. Megnevezésük a központi település neve alapján történt.

A jelenleg érvényes statisztikai kistérségi rendszer főbb jellemzői a következők. A 150 statisztikai kistérség közül 147-nek város a központja. A 150 kistérségben a központi város mellett 1, 2, 3 vagy 4 város is szerepel társközpontként. A két társközponti várossal rendelkező kistérségek száma 11, a hárommal rendelkezőké 4, a négygyel rendelkezőké 2. Község a központja az Őriszentpéteri, a szobi és a Tét-pannonhalmi kistérségnek.

A kistérségek településszáma jelentősen eltér. A legtöbb település az aprófalvas területek egyes körzeteiben van: a zalaegerszegi kistérségben 79, a kaposváriban 77, a pécsiben 69, az encsiben 55, a lentiben 51 és a siklósiban 50. Az alacsony településszám az Alföld körzeteire jellemző. Hajdú-Bihar megyében 3, Bács-Kiskun és Csongrád megyében 2–2, Pest megyében 1 kistérség áll legfeljebb 4 településből.

Budapest után a legnépesebbek a vidéki nagyvárosok térségei. Sorrendben: a debreceni, a miskolci, a nyíregyházi, a szegedi és a pécsi kistérségek lakónépessége rendre meghaladja a 200 ezer főt. A 100 ezer fő feletti 18 vidéki kistérség között 13 a megyeszékhelyek kistérsége, a további 5-ből 4 Pest megyei, főként főváros környéki kistérség, az ötödik Dunaújváros térsége. A további 5 megyeszékhely közül 80–100 ezer fő a lakosa Eger, Szekszárd, Tatabánya és Veszprém térségének, míg a salgótarjáni kistérség népessége 69 ezer fő. Ugyanakkor 23 kistérség – ebből 14 dunántúli – lakónépessége nem éri el a 20 ezer főt (1. ábra).

Az egy településre jutó lakónépesség a nagyhatárú, nagy-, illetve többvárosos alföldi térségekben haladja meg a 10 ezer főt – a három hajdúváros (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúdorog) térsége, a hódmezővásárhelyi, a debreceni, szegedi kistérségek és Karcag–Kisújszállás–Mezőtúr–Túrkeve térsége –, ugyanakkor 14–15 ezer fő között van a főváros környéki budaörsi és dunakeszi kistérség átlagos településnagysága is.

A legalacsonyabb az átlagnépesség az aprófalvas térségek azon kistérségeiben, ahol a központ község, kis-, illetve középváros. 14 kistérségben marad 1000 fő alatt az átlagnépesség, ezek közül a lentié, a sellyeié és az Őriszentpéterié nem érte el az 500 lakost.

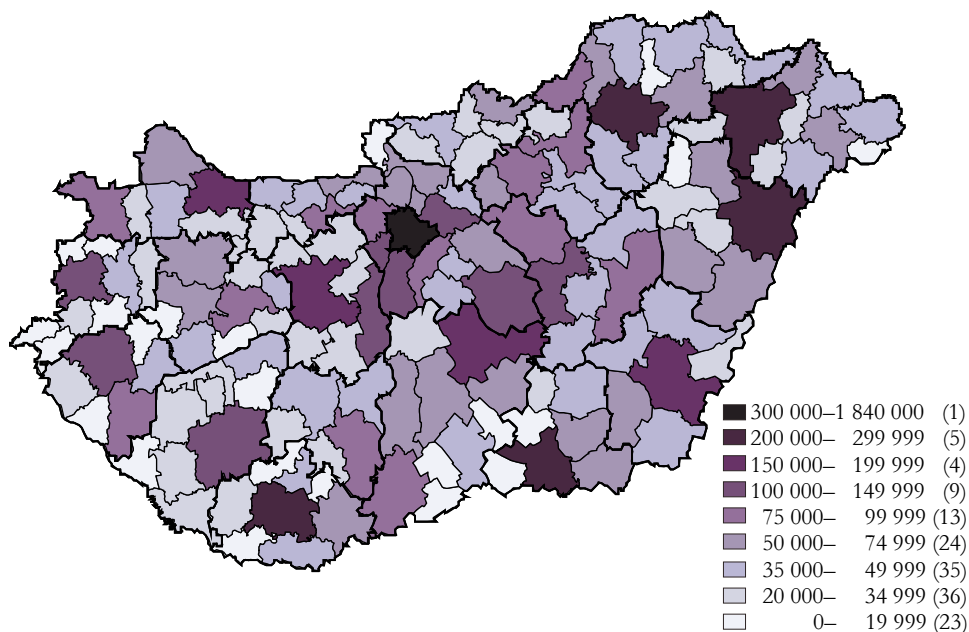
A kistérségek típusainak meghatározásához ez esetben nem használtunk matematikai-statisztikai eljárást. Nem használtuk ugyanakkor a kedvezményezett térségek lehatárolásához a területfejlesztésben érdekelt minisztériumok, kutatók által kialakított, konszenzusos mutatószámokat és klasszifikációt sem. Ez utóbbi esetben ugyanis „köztes” állapot van. A 30/1997. (IV. 18.) OGY-határozat alapján számított, 1995. évi adatokat tartalmazó, 28 mutató lehatárolást eredetileg 2000. január 1-jétől fel kellett volna váltsa az új országgyűlési határozat alapján készített, újabb három évre szóló

lehatárolás. Ez a javaslat azonban még csak tervezetként létezik. A tervezet 19 mutatót alkalmaz (köztük az elérés mérőszámát is), 1998. évi adatokkal, a korábbihoz hasonló klasszifikációs eljárást követve, de már csak három kedvezményezett térségtípusra téve ajánlást. (Az elmaradottság/fejlettség mérésére kialakított komplex mutatószám egyébként alkalmas lenne összevont típusok kialakítására.)

1. ábra

A kistérségek lakónépessége, 1999. január 1.

Resident population of micro-regions, 1 January 1999

A kistérségek fejlettségi típusainak meghatározásához a gazdasági-társadalmi helyzetüket és fejlődésüket jól jellemző kilenc mutatót alkalmaztunk:

1. Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra¹, 1998
2. Személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998
3. Személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998/1988
4. Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 1998
5. Működő gazdasági szervezetek száma, 1998/1995
6. Munkanélküliek aránya, 1998
7. Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma, 1990–1998
8. Távbeszélő-főállomások ezer lakosra jutó száma, 1998
9. Személygépkocsik száma ezer lakosra, 1998

¹ A 10% és kevesebb külföldi jegyzett tőkéjű, külföldi érdekeltségű és a kizárólag külföldi tulajdonú vállalkozásokra vonatkozóan, az off-shore vállalkozások nélkül.

A felsorolt mutatók kiválasztása korántsem esetleges. Ezekkel kívántuk mérni a térségi munkavállalók munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetét, a jövedelmi pozícióik változását, a gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló külföldi működő tőke jelenlétét, s a vállalkozói szféra aktivitását, alkalmazkodási készségét.²

A vidéki átlaghoz való viszonyítást nem szükséges részletesen indokolni. A főváros már bemutatott, kiugróan magas súlya annyira megemeli az országos átlagot, hogy annak alkalmazása nem adna értékelhető eredményt.³

Az alkalmazott jelzőszámok alapján öt összevont fejlettségi térségtípust alakítottunk ki: *dinamikusan fejlődő* térségeknek neveztük azokat, ahol a jelzőszámok zöme több mint 10%-kal meghaladja a vidéki átlagot, a *fejlődő* térségek azok, ahol a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de az eltérés mértéke nem haladja meg a 10%-ot. A *felzárkózó* térségek azok, ahol a mutatók zöme közelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jelei is láthatók, a *stagnáló* térségek azok, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok zöménél eléri, illetve közelíti a 10%-ot, a *lemaradó* térségek esetében a jelzőszámok zöménél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15%.

A dinamikusan fejlődő és a fejlődő térségekben él az ország népességének több mint 61, a vidéki népességének pedig közel 53%-a. A kitörési esélyeket is felmutató felzárkózó térségekben a vidék népességének több mint 22%-a él, míg a stagnáló és a lemaradó térségek a vidéki népességből 12–12%-ot képviselnek.

A kistérségtípusok területi eloszlása is jól szemlélteti azokat a markáns térszerkezeti jellemzőket, amelyeket már a régiós és megyés helyzet ismertetésekor jeleztünk. Amíg a dinamikusan fejlődő 26 térségből 24 található Közép-Magyarországon és a dunántúli régiókban, Észak-Magyarországon és a két alföldi régióban csak 2 ilyen térség van, s a 26 fejlődő térségnek is alig több mint egyharmada (9) van az utóbbi régiókban (1. táblázat).

A felzárkózó térségek 15–17%-ot képviselnek Közép-Magyarországon és a Dunántúlon, ugyanakkor Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön súlyuk 7–7%, míg Dél-Alföld kistérségeinek egynegyede tartozik ebbe a típusba. Közép-Magyarországon a dinamikusan fejlődő és a felzárkózó térségek kettőssége mellett stagnáló és lemaradó térség nincs, ez utóbbi típus nem fordul elő a Közép- és Nyugat-Dunántúlon sem. A legtöbb, 8 stagnáló térség Észak-Magyarországon van, míg a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon 5–5 található ebből a típusból.

A 30 lemaradó térségből 25 van az ország keleti felén és 5 Dél-Dunántúlon. Észak-Alföld térségeinek közel 57%-a, Észak-Magyarország térségeinek közel 40%-a tartozik ebbe a típusba. Dél-Dunántúlon számuk a térségek több mint ötöde, ugyanakkor Dél-Alföldön a 3 lemaradó térség az összesnek csak 13%-a.

² A választott jelzőszámok egy része hasonló a Nemes Nagy József: Vesztesek – nyertesek – stagnálók című vizsgálatában alkalmazottakhoz (Társadalmi Szemle, 1998. 8–9. szám), a különbség az adatok frissítésében s a dinamikus változók alkalmazásában van.

³ Az összemérés technikájáról: az egyes mutatókat a vidéki átlaghoz viszonyítottuk, s az eltérés, illetve a változás „sávos” értéke alapján pontoztunk – a vidéki átlag felett és alatt 3–3 kategóriát alakítva ki –, majd az átlagos pontszámok alapján alakítottuk ki a kistérségek öt típusát, a felső két kategóriát összevonva.)

1. táblázat

A kistérségek és népességük típusok és régiók szerint, 1999**Micro-regions and their population by type and region, 1999**

Megnevezés	Dinamikusan fejlődő	Fejlődő	Felzárkózó	Stagnáló	Lemaradó	Összesen
	térségek					
Száma						
Közép-Magyarország	8	1	6	0	0	15
Közép-Dunántúl	6	7	7	3	0	23
Nyugat-Dunántúl	7	6	6	2	0	21
Dél-Dunántúl	3	3	6	5	5	22
Észak-Magyarország	1	2	3	8	9	23
Észak-Alföld	0	3	3	4	13	23
Dél-Alföld	1	4	10	5	3	23
Összesen	26	26	41	27	30	150
Népessége						
Közép-Magyarország	2 447 508	92 016	317 430	0	0	2 856 954
Közép-Dunántúl	389 646	374 764	275 117	71 663	0	1 111 190
Nyugat-Dunántúl	608 280	199 728	144 635	34 962	0	987 605
Dél-Dunántúl	277 427	259 592	197 846	140 335	104 985	980 185
Észak-Magyarország	95 334	348 560	127 883	386 348	318 131	1 276 256
Észak-Alföld	0	442 299	331 441	258 211	497 937	1 529 888
Dél-Alföld	202 794	453 621	456 957	113 656	122 683	1 349 711
Összesen	4 020 989	2 170 580	1 851 309	1 005 175	1 043 736	10 091 789
Népesség, ország összesen=100,0						
Közép Magyarország	24,3	0,9	3,1	0,0	0,0	28,3
Közép-Dunántúl	3,9	3,7	2,7	0,7	0,0	11,0
Nyugat-Dunántúl	6,0	2,0	1,4	0,3	0,0	9,8
Dél-Dunántúl	2,7	2,6	2,0	1,4	1,0	9,7
Észak-Magyarország	0,9	3,5	1,3	3,8	3,2	12,6
Észak-Alföld	0,0	4,4	3,3	2,6	4,9	15,2
Dél-Alföld	2,0	4,5	4,5	1,1	1,2	13,4
Összesen	39,8	21,5	18,3	10,0	10,3	100,0

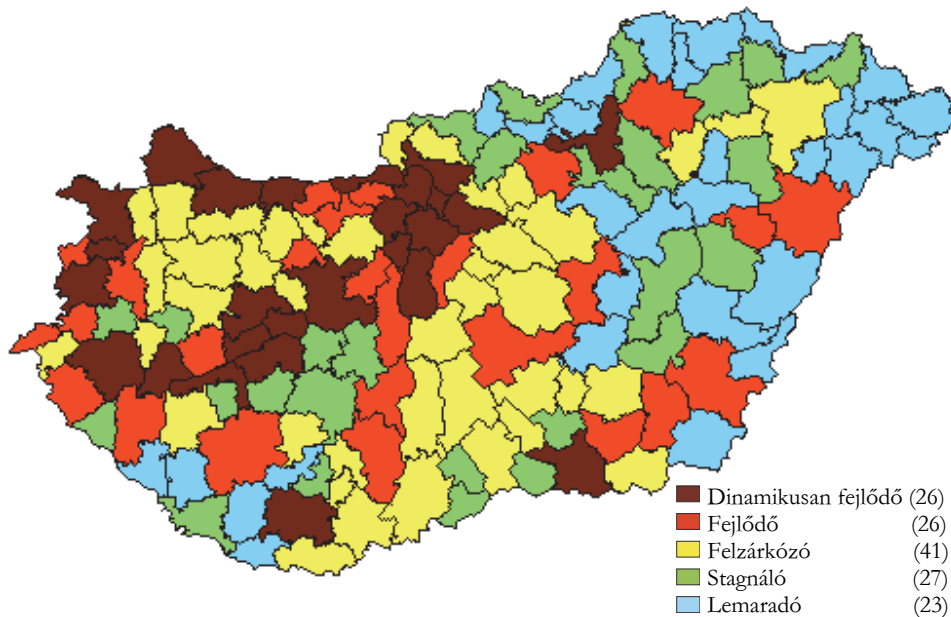
A 2. ábra is jelzi, hogy a térségtípusok eloszlása eléggé mozaikszerű, s a már említett kivételektől eltekintve a régiók többségében majd mindegyik típus előfordul. Három régióban – Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Dél-Alföld – mindegyik típus jelen van, Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon a lemaradó, Észak-Alföldön a dinamikusan fejlődő típus hiányzik.

Az új térszerkezetben világosan kirajzolódik a legszembetűnőbb változás, a középhegység térségébe települt északkelet–délnyugati nehézipari tengely összeomlása. Az északi megyék kohászata mára már teljesen visszafejlődött, s a dunántúli ipari térségben is lassan tér magához Komárom-Esztergom és Veszprém megye lepusztult ipara. Az iparágak közül ebben a zónában egyedül a vegyipar tért magához a piacgazdasági átmenet traumájából. A térség sok iparvárosa ma csak vegetál, Ózd és Bányásztereny kistérsége például a lemaradók között van, ugyanakkor Salgótarján és Kazincbarcika térsége is csak a stagnálók körébe tartozik. Hasonló problémákkal küzd az említett tengelyen kívüli Komló kistérsége is. Dinamikusan fejlődik ugyanakkor Székesfehérvár. Ez a fejlődés nemcsak a kistérség, hanem a megye fejlődését is meghatározza, Fejér megye gazdasági fejlődésével a legjobb helyet éri el 1997 óta a megyék között az egy főre jutó GDP alapján kialakított rangsorban.

2. ábra

A kistérségek helyzete a piacgazdaságra való átmenet végén, 1999–2000

State of micro-regions at the end of the transition to a market economy, 1999–2000

A dinamikusan fejlődő kistérségek elhelyezkedésében jól érzékelhetőek a nyugati országrész dinamikus tengelyei: a Budapest–Győr–Mosonmagyaróvár–Sopron vonal és a Budapest–Székesfehérvár–Balaton vonal is. Kiegészíti ezt a nyugati határszél nagyobb városainak és kisebb centrumainak a térsége. Az e tengelyek menti térségek mellett csak Pécs, s a keleti országrészben Szeged és Eger térsége tartozik ebbe a kategóriába.

A fejlődő térségek részben a már említett tengelyekhez kapcsolódóan, nagyvárosi funkcióik alapján, esetenként külföldi működő tőke telephelyeként, korábbi iparukat továbbfejlesztve vagy annak munkaerőbázisán, idegenforgalmi adottságaikat kihasználva helyezkednek el.

A felzárkózó térségek Közép-Magyarországon elsősorban a mezőgazdasági dominanciájú, alföldi területek, kivétel a kedvezőtlen elérésű szobi kistérség. Ugyanez a csoport Észak-Dunántúlon a fejlettebb térségek peremén, azok vonzásában, illetve a kisvállalkozások fejlesztésével igyekszik megkapaszkodni, nem kevés sikerrel. Dél-Dunántúlon elsősorban Baranya megyében számottevő ez a típus. A felzárkózás alapja térségenként más és más.

Amint azt a térképen kirajzolódó kép is mutatja, a Duna sajátos „vízválasztóvonalat” képez. A jobb parti jelentős iparvárosok – Százhalombatta, Dunaújváros, Paks – stabil fejlettségi vonalat alkotnak, melyet a fejlődő Szekszárd térsége hosszabbít meg, míg a bal parton, Bács-Kiskun megyében felzárkózó átmeneti sávot találunk. Itt részben érezhető a főváros vonzóereje, az M5-ös út mentén viszonylag kedvező a közlekedés-földrajzi helyzet, lényeges a mezőgazdasági kistermelés, de a külföldi tőke csak Bajára, illetve Kecskemétre és Kiskunfélegyházára jutott el. A fejlődés és a lemaradás új térbeli határvonala az úgynevezett „BB” tengely, Balasagyarmat és Békéscsaba vonalában húzódik, amint ezt több tanulmány is megfigyelte. Ennek nyugati sávjában még dinamikusan fejlődő (a szegedi) és fejlődő (a gyöngyösi, a szolnoki, a hódmezővásárhelyi, a békéscsabai és az orosházi) kistérségek – húzódnak, míg ettől keletre – néhány kivételtől eltekintve – csak stagnáló és lemaradó térségek helyezkednek el (2. táblázat).

Észak-Magyarország és Észak-Alföld kistérségeinek közel háromnegyede, Békés megye térségeinek kétharmada stagnáló vagy lemaradó, amelyek közül szigetként emelkedik ki a dinamikusan fejlődő Eger térsége, a lassan feléledő Miskolc és a csökkenő népességű Tiszaújváros térsége. Csak felzárkózó Nyíregyháza térsége és a külföldi tőkével erősített Tiszavasvári térség, fejlődő második legnépesebb városunk, Debrecen térsége és az ipari és üdülő funkcióit jól hasznosító Hajdúszoboszló kistérsége.

Dél-Dunántúlon is több mint egyharmadot képviselnek a stagnáló és a lemaradó kistérségek. Egy részük a volt Jugoszláv határ mentén helyezkedik el: Letenye, Curgó, Barcs, Nagyatád, Sellye, illetve annak északi folytatásaként Szigetvár, Sásd és a válságos Komló kistérsége. A hasonló típusú további térségek a Dunántúlon a megyehatárok mentén kialakult úgynevezett belső periféria stagnáló térségei: Fejér megyében Enying és Sárbogárd, Tolna megyében Tamási, Somogy megyében Tab és Lengyeltóti, Vas megyében Vasvár, Veszprém megyében Sümeg kistérsége.

2. táblázat

A kistérségek listája fejlődésük és régiók szerint, 1999

List of micro-regions by development and region, 1999

Régió	Dinamikusan fejlődő	Fejlődő	Felzárkózó	Stagnáló	Lemaradó
Közép-Magyarország	Budapest, Budaörsi, Dunakeszi, Gödöllői, Pilisvörösvári, Ráckevei, Szentendre, Váci	Gyáli	Aszód, Cegléd, Dabasi, Monori, Nagykáta, Szobi		
Közép-Dunántúl	Székesfehérvári, Esztergomi, Komáromi, Veszprémi, Balatonalmádi, Balatonfüredi	Dunaújvárosi, Gárdonyi, Móri, Tatabányai, Dorogi, Tatai, Tapolcai	Bicskei, Kisbéri, Oroszlányi, Ajkai, Pápai, Várpalotai, Zirci	Enyingi, Sárboárdi, Sümegi	
Nyugat-Dunántúl	Győri, Soproni, Mosonmagyaróvári, Szombathelyi, Csepregi, Zalaegerszegi, Keszthelyi	Kőszegi, Körmen, Sárvári, Szentgotthárd, Nagykanizsai, Lenti	Csornai, Kapuvári, Tét, Celldömölki, Óriszentpéter, Zalaszentgrót	Letenyei, Vasvári	
Dél-Dunántúl	Pécsi, Fonyódi, Siófoki	Kaposvári, Szekszárdi, Paks	Mohácsi, Siklói, Pécsvárad, Marcali, Bonyhádi, Dombóvári	Komló, Barcsi, Lengyeltóti, Tamási, Tatabánya	Sásdi, Sellyei, Szigetvári, Csurgói, Nagyatádi
Észak-Magyarország	Egri	Miskolci, Gyöngyösi	Hatvani, Rétság, Tiszaújvárosi	Salgótarjáni, Balassagyarmati, Pásztói, Füzesabonyi, Kazincbarcikai, Mezőkövesd, Sárospatak, Szerencs	Edelényi, Encsi, Ózdi, Sátoraljaújhelyi, Szikszói, Hevesi, Pétervárad, Bátorfai, Szécsényi
Észak-Alföld		Debreceni, Hajdúszoboszlói, Szolnoki	Nyíregyháza, Tiszavasvári, Jászberény	Hajdúböszörményi, Püspökladányi, Karcagi, Kisvárdai	Balmazújvárosi, Berettyóújfalui, Polgári, Baktalórántháza, Csenger, Fehérgyarmati, Mátészalka, Nagykálló, Nyírbátor, Vásárosnamény, Kunszentmárton, Tiszaújváros, Törökszentmiklós
Dél-Alföld	Szegedi	Kecskeméti, Békéscsabai, Orosháza, Hódmezővásárhely	Bajai, Kalocsai, Kiskőrösi, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsai, Kunszentmiklós, Csongrád, Makói, Szentes	Bácsalmási, Jánoshalmi, Szarvasi, Kistelek, Mórahalom	Mezőkovácsháza, Sarkadi, Szeghalom

A hazai kistérségek társadalmi térszerkezetének főbb jellemzői

Urbanizáltság

A társadalmi térszerkezet egyik legfontosabb mutatója az *urbanitás/ruralitás* területi eloszlása. Ennek alakulása általában a több évtizedes társadalmi-gazdasági fejlődést követi, területi struktúrájában rövidebb távon markáns változások ritkán figyelhetők meg. Mérésére több mutatót alakított már ki a nemzetközi és a hazai szakirodalom, mindegyikben közös a települési szinten mért népsűrűség.

Az Európai Unióban három fokozatot különböztetnek meg: urbánus, átmeneti és rurális térségeket. Magas népsűrűségű, *urbánus térségek* az Eurostat szerint azok a területek, ahol a települések egy km²-re jutó népessége meghaladja az 500 főt, s az e határérték feletti szomszédos települések együttes népességszáma 50 ezer fő felett van. *Átmeneti térséget* alkotnak a 100–500 fő/km² népsűrűségű, szomszédos települések, amelyek vagy a magas népsűrűségű területek peremén helyezkednek el, vagy együttes népességszámuk legalább 50 ezer fő. A 100 fő/km² népsűrűség alatti települések alkotják a *rurális térségeket*, amelyekben „felolvadnak” az említett népesség-nagyságot el nem érő, magasabb népsűrűségű települések.

Magyarországon az előbbi kritériumok alapján csak Budapest, Pécs, Miskolc, Szeged, Győr, Székesfehérvár, Dunaújváros, Eger, Tatabánya, Kaposvár, Szombathely és Zalaegerszeg térsége minősül magas népsűrűségű, urbánus területnek, néhány nagyvárosunk átmeneti térséget alkot. A többi magas népsűrűségű és átmeneti kategóriába tartozó település szigetszerűen helyezkedik el, vagy a népességeküszöb alatt maradván felolvad az ország területének döntő hányadát alkotó rurális térségekben.

A hazai körülményekhez igazodva az urbanitás szintjét alacsonyabban alakították ki, 120 fő/km² népsűrűségben állapítva meg az urbánus települések küszöbértékét. A kistérségek szintjén vizsgálva azok a térségek minősülnek urbánusnak, ahol a 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen élők aránya meghaladja az 50%-ot.

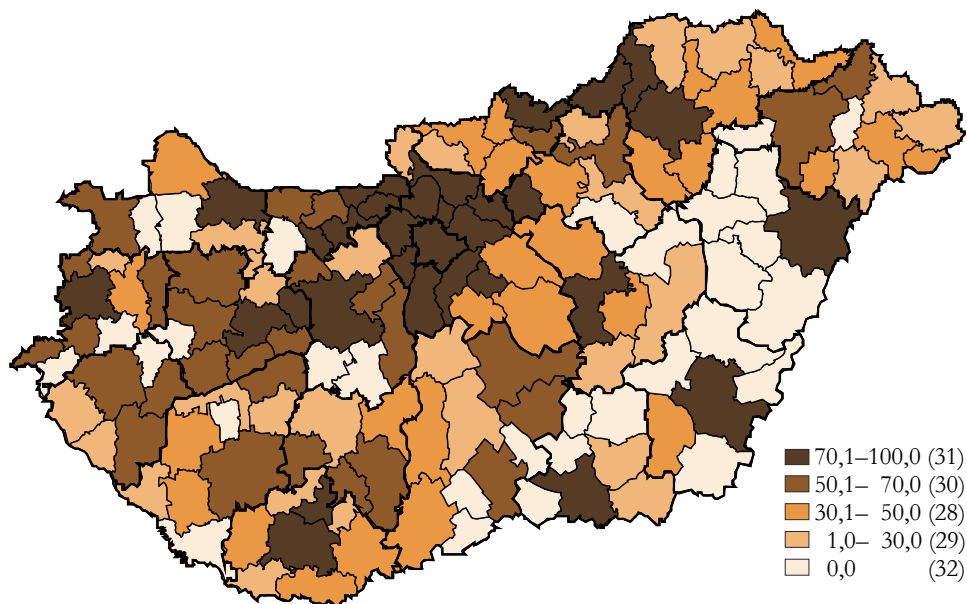
Hazánkban 1999 elején 61 ilyen kistérség volt, 6 millió 815 ezer lakossal. E kistérségekbe tartozott a 222 városból 99 és a községek 44%-a. Az ország területének hattizedén, a rurális térségnek számító 89 kistérség 123 városában és 1636 községében a népesség mintegy egyharmada él.

A 89 kistérséget tekintik általában vidéki térségeknek, bár a vidékfejlesztés célterületei lehetnek az urbánusnak számító kistérségek területfejlesztési önkormányzati társulásai, szövetségei is. A ruralitás/urbanitás-mérőszám alkalmasságát bizonyítja, hogy a 89 rurális térségben általában meghaladja az átlagot a mezőgazdasági aktív keresők 1990 eleji aránya, s a mezőgazdasági kistermelők összeírása szerint is első-sorban ezekben a kistérségekben magasabb az egyéni gazdálkodók és kistermelők aránya.

3. ábra

**Az urbanizáltság foka, 1999. január 1.
(A 120 fő/km² és magasabb népsűrűségű települések
lakónépességének aránya, %)**

Degree of urbanization, 1 January 1999
(Percentage of population in settlements with population density of
120 persons/km² and above)

Az urbanizált kistérségek területi elhelyezkedésében Budapestnek és vonzáskörzetének meghatározó a súlya. A nagyvárosok térségei mellett még érződik a közép-hegység északkeleti–délnyugati térségeiben megvalósult ipari fejlesztést kísérő városfejlesztés, várostelepítés hatása. Az ebből eredő problémák, illetve a szakmastruktúra és a szolgáltatások adta előnyök azonban az ország nyugati felében a dinamizálást, illetve a felzárkózást segítik, míg az észak-magyarországi régióban ez csak kivételesen, megkésve vagy még nem jelentkezik, elsősorban a korábbi egyoldalú ipari szerkezet és a közlekedési infrastruktúra hiánya miatt. Az Alföldön alig találni urbánus kistérséget. Erősebben urbánus Debrecen, Szeged, Békéscsaba és Szolnok térsége, ezeken kívül csak Nyíregyháza, Kisvárd, Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas térsége minősül urbánusnak. A keleti országrész 69 kistérségéből 53 rurális, s ebből 20 térségben egyáltalán nincs urbánusnak minősülő település.

A lakónépesség

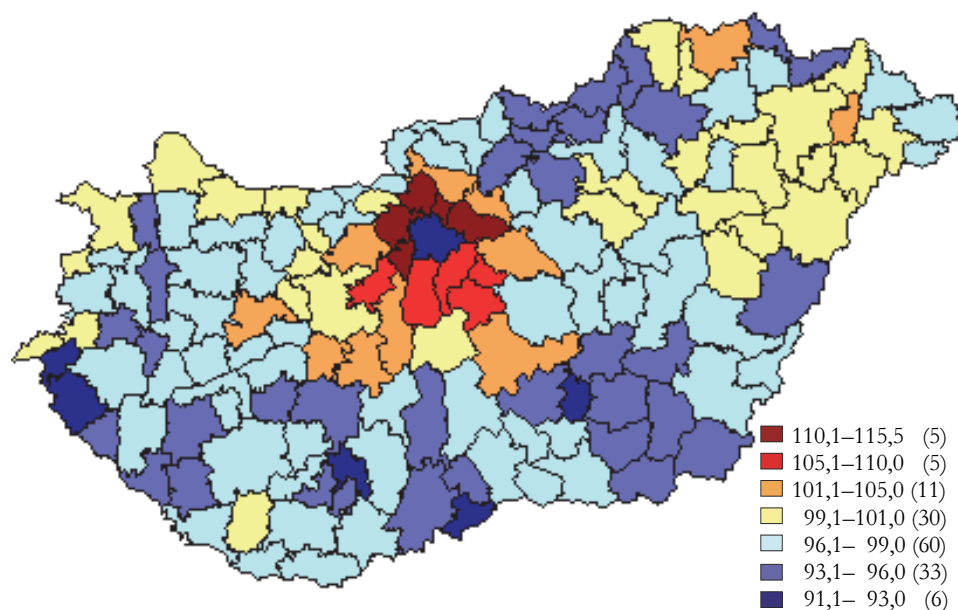
A lakónépesség számának az 1980-as évek elején kezdődött csökkenése folytatódott. 1990 eleje óta 1999-re további 283 ezerrel, 2,7%-kal fogyott az ország lakóinak a száma.

A megyék közül csak Pest és Fejér megye népessége növekedett, a többi megye népessége 0,7–4,2%-kal csökkent, ugyanakkor a kiköltözések és a természetes fogyás eredményeként Budapest népességcsökkenése megközelítette a 9%-ot. A legalacsonyabb népességfogyás – 1% alatti – Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar megyében volt, míg a legnagyobb népességvesztést, több mint 4%-kal, Csongrád és Nógrád megye szenvedte el.

4. ábra

A lakónépesség számának változása (%), 1999/1990. január 1.

Change in resident population (%), 1 January, 1999/1990

A kistérségek szintjén vizsgálva Pest megye 14 térségéből 12-ben nőtt a népesség. A fővárost északról övező 5 térségben a 10%-ot is meghaladta a népesség gyarapodása, s a déli övezet 4 térségében is 5–10% között volt a növekedés. Pest megyében 2 kistérség: Szob és Cegléd térségének lakossága fogyott.

A népességszám változásának intenzitásában is tetten érhető a területi folyamatok régió- és megyehatárokat átlépő hatása. Budapest vonzó hatása érződik Fejér megye 5 növekvő népességű térségében is, bár a „saját erő” sem elhanyagolható Gárdony és Dunaújváros térségében. A jó közlekedési kapcsolat nagy szerepet játszik Kecskemét térségének népességnövekedésében is. Az említett térségeken túl a

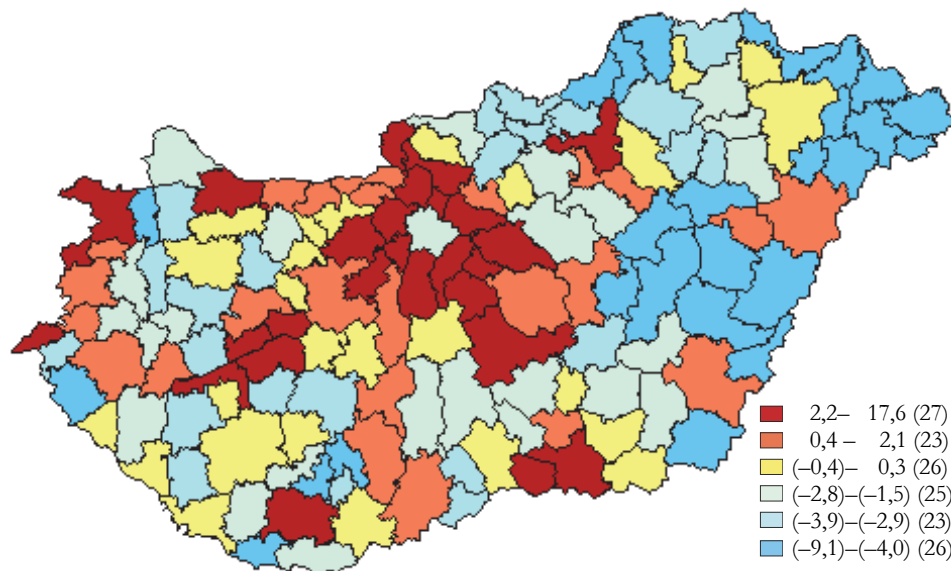
Dunántúlon csak Veszprém, Északon és az Alföldön csak Encs és Baktalórántháza népessége gyarapodott, más-más okokból. A 129 csökkenő népességű térségből 66 van a Dunántúlon, 69 az ország keleti megyéiben. A Dunántúl csökkenő népességű térségeiből a népességveszteség 15 kistérségben a 4%-ot is meghaladja, míg a hasonló mértékben fogyó keleti térségek száma 25. Budapest mellett 5 kistérségben csökkent a népesség 7%-nál nagyobb mértékben, ezek: Óriszentpéter, Lenti, Bonyhád, valamint Bácsalmás és Csongrád térsége.

Az 1990–1998 közötti vándorlási különbözet nyertes és vesztes térségei leképezik a fejlettségi térségtípusok területi eloszlását. A fejlődő térségek nagy részében pozitív a vándorlási egyenleg, míg a legnagyobb a vándorlási veszteség általában a keleti országrész stagnáló és lemaradó térségeiben.

5. ábra

A vándorlási különbözet ezer lakosra jutó évi átlaga, 1990–1998

Annual average of migration difference per thousand inhabitants, 1990–1998

A népesség konstrukciójának az évtized végére kialakuló térségi különbségei nagyrészt a korábbi évtizedekben kialakult élveszületési és halálozási arányszámok függvényében alakultak, ugyanakkor szerepet játszik bennük az utóbbi évtized vándormozgalma, amelynek résztvevői elsősorban a fiatal, aktív, képzettebb korosztályokból kerültek ki. Fellelhető még ugyanakkor a korábbi évtizedekben felépített, fejlesztett iparvárosok kedvezőbb korösszetétele is, például Kazincbarcika, Tiszaújváros, Oroszlány és Várpalota térségének alacsony 60 éves és idősebb népességaránya.

Aktív keresők, munkanélküliek

A piacgazdaságra való áttérés egyik legdrasztikusabb változása az *aktív keresők számának drámai visszaesése volt*. Az aktív keresők száma az 1990 eleji 4,53 milliőről 1999 elejére 3,76 millióra, közel 17%-kal csökkent.⁴ Az aktív körből kikerült 763 ezer fő nagy része munkanélkülivé vált, rokkantnyugdíjas lett, de apasztotta az aktív keresők számát az időközbeni nyugdíjazás és a munkaképes fiatalok egyre csökkenő száma is.

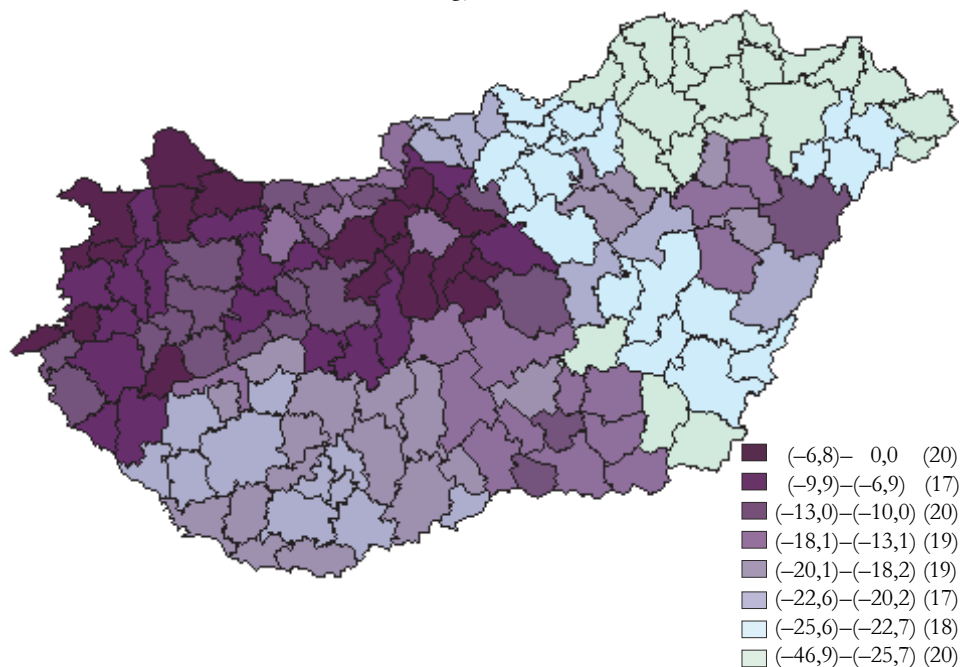
Az aktív keresők számának csökkenése az ország valamennyi térségét érintette. A legkisebb mértékű volt a csökkenés a Budapest vonzáskörzetébe tartozó Pilisvörösvár, Budaörs, Szentendre, Dunakeszi, Gödöllő és Bicske térségeiben, valamint Nyugat-Dunántúl dinamikusán fejlődő kistérségeiben: Szentgotthárd, Győr, Kőrmend, Sopron és Kőszeg térségeiben.

6. ábra

Az aktív keresők számának változása, 1999/1990 (Az 1990. évi népszámlálás és az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ [OMMK] becslése alapján, %)

Change in the number of active earners, 1999/1990

(Based on the 1990 census and National Centre for Labour Research and Methodology estimates, %)

⁴ Az 1999. év eleji adatok a KSH-adatokon alapuló kistérségi OMMK-becslés számai. A becslési módszert a Területi Statisztika 2000. évi 2. (márciusi) száma ismerteti.

A skála másik végén a szélsőértéket Kunszentmárton képviseli 47%-os csökkenéssel, de ennél nem sokkal kisebb az aktív keresők számának a csökkenése Borsod-Abaúj-Zemplén megye valamennyi kistérségében, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legtöbb kistérségében.

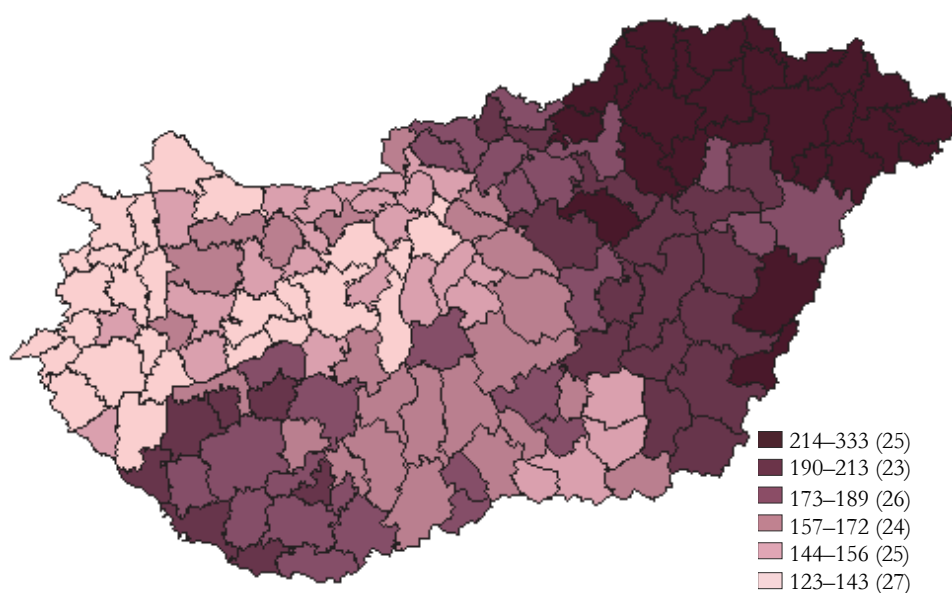
Az aktív keresők számának drasztikus csökkenésével a 100 aktív keresőre jutó nem aktív népesség száma 1990 és 1999 eleje között országosan 129-ről 168-ra emelkedett. Ez az emelkedés a kistérségek szintjén, a jelenség természetéből adódóan a regionális és a megyei változásoknál is sokkal nagyobb differenciálódást mutat.

Míg 1990-ben a 100 aktív keresőre jutó nem aktív népesség számának legmagasabb értékei a 147–181 fős tartományba tartoztak (30 kistérség volt ebben a kategóriában), addig 1999 elejére a legmagasabb értékeket képviselő 25 kistérségben ezek a határok 214–333 főre emelkedtek.

7. ábra

A száz aktív keresőre jutó nem aktív népesség, 1999
(Az OMMK becslése alapján)

Inactive population per hundred active earners, 1999
(Based on NCLR estimates)

Ez azt jelenti, hogy míg 1990-ben a legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségekben egy aktív keresőre nem egészen két nem aktív lakos (eltartott, nyugdíjas, munkanélküli) jutott, addig 1999 elejére ez a szám már jóval három fölé emelkedett.

1999 elején a legkedvezőtlenebb aktív kereső/nem aktív népesség arányú térségek Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében voltak, e két megye valamennyi térsége ebbe a kategóriába esett. Két ilyen kistérség volt Heves és 1–1 Békés, illetve Hajdú-Bihar megyében.

A legkedvezőbb helyzetű kistérségek sávhatárai is növekedtek. Míg 1990 elején 70–122 fő volt, addig 1999-re 123–144 főre nőtt a száz aktív keresőre jutó nem aktívak száma (29, illetve 27 kistérség tartozott ezekbe a kategóriákba). Ebbe a csoportba tartoztak 1999 elején Vas és Zala megye kistérségei Vasvár, illetve Letenye térségének kivételével, valamint Győr-Moson-Sopron térségeinek zöme, Csorna és Tét térségeit nem számítva. 4 kedvező helyzetű kistérség volt még Veszprém, 3 Fejér és 2 Pest megyében.

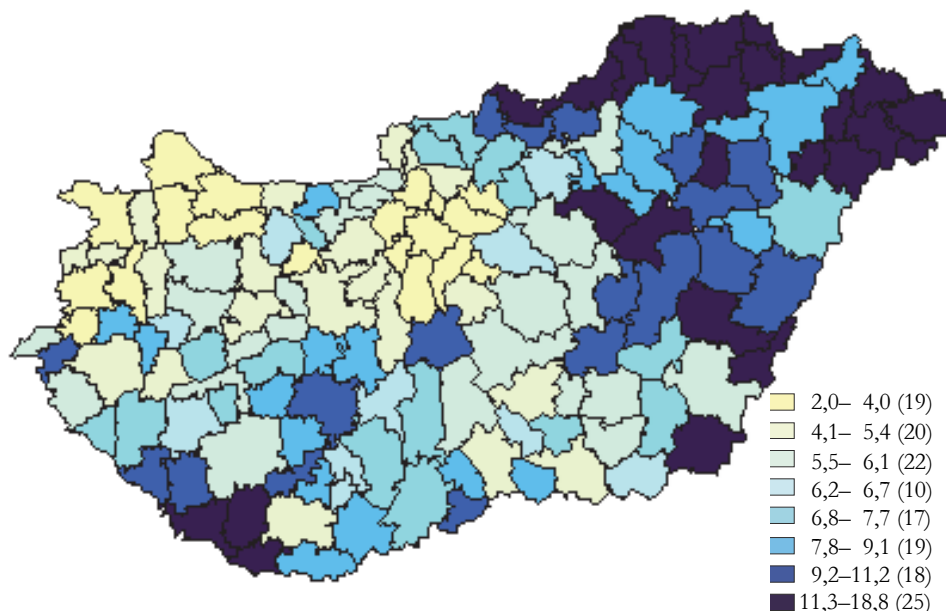
Az aktív keresők számának csökkenését alapvetően a *munkanélküliek számának drasztikus emelkedése okozta*. A változások igen gyorsan, már a rendszerváltás első éveiben bekövetkeztek. 1993-ra a regisztrált munkanélküliek száma meghaladta a 700 ezret. 1993 elején Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a munkaképes korúak több mint ötöde, a legelmaradottabb kistérségekben több mint negyede munkanélküli volt.

8. ábra

A munkanélküliek aránya, 1998

(A regisztrált munkanélküliek és a munkaképes korú állandó népesség decemberei adatai alapján, %)

Unemployment rate, 1998 (Based on December data for registered unemployed and resident working age population, %)

Az 1993-as csúcsot követően a regisztrált munkanélküliek száma és aránya csökkent (az előbbi 400 ezer körülire), ugyanakkor a jelenség fokozatosan szétterült az ország többi régiójában is. 1998 végére a legkedvezőtlenebb a helyzet Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön. Ezeknél kedvezőbb értékkel ugyan, de az utóbbi négy évben szintén alig javuló színvonalon helyezkedik el Dél-Dunántúl. Legkedvezőbb Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl munkaerőpiaci helyzete, valamivel jobb az országos átlagnál Közép-Dunántúl munkanélküliségi rátája, míg Dél-Alföldön a munkanélküliség szintje az országos átlag körül alakul.

A kistérségeknél a munkanélküliségi arányszámok sokkal nagyobb szélsőségeket takarnak, mint regionális és megyei szinten. 1998 végén a legkedvezőtlenebb munkanélküliségi ráta, illetve arányszám a legkedvezőbbhöz viszonyítva a régiók szintjén 3,5-szeres, a megyék szintjén 4,9-szeres, ugyanakkor a kistérségek szintjén 11-szeres volt. A nagy különbségek igen komoly társadalmi feszültségeket hordoznak, amelyet a munkanélküli-ellátás és a helyi szociálpolitika egyre nehezebben kezel.

Az 1998 végére, 1999 elejére kialakult differenciáltság – néhány ellenkező véleménynel szemben – a különbségek folyamatos növekedése mellett alakult ki, s egyelőre nem látszanak az egyértelmű jelei annak, hogy ez a folyamat lassulna, netán megállna. Erre utal, hogy míg a munkanélküliség relatív szórása a kistérségek szintjén 1996 decemberében 0,466 volt, addig ez az érték 1998 decemberére 0,541-re emelkedett. Hasonló arányban nőtt a tartósan (180 napon túl) munka nélküliek arányának relatív szórása is, 1994 végén 0,542, 1996-végén 0,573 és 1998 végén 0,622 volt.

A kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetű térségek területi elhelyezkedésénél is határozottan érvényesül a Balassagyarmat–Békéscsaba választóvonal, ami természetesen nem jelenti azt, hogy attól nyugatra, a Dél-Dunántúl periférikus körzeteiben ne találunk ilyen kistérségeket. Ugyanakkor a legkedvezőtlenebb munkanélküliségi arányt képviselő 16 térségből 15 található e választóvonalától keletre, s az országos átlagot legalább másfélszeresen meghaladó további 25 térségből is 16 itt helyezkedik el. Legkedvezőbb helyzetben Pest megye kistérségei vannak, de Győr-Moson-Sopron megye térségeiben sincs az országos átlagnál kedvezőtlenebb munkanélküliségi arány.

Képzettség, jövedelem

A piaczgazdasági átmenet során jelentősen felértékelődött a képzettség, az iskolai végzettség, illetve megváltozott az iskolarendszeren kívül szerzett képesítések, szakmák struktúrája. A kistérségek szintjén csak az iskolarendszerű végzettségek adatai ismertek, azok is csak 1990 elejére, a népszámlálási adatokból. Mérésükre a 10 évesnél idősebb népesség által elvégzett átlagos osztály (évfolyam) -számot használjuk.

Az iskolai végzettség szerepe az átmenethez való alkalmazkodásban egyértelműen lemérhető a fejlettség szerinti térségtípusokkal való összevetésből. A dinamikusan

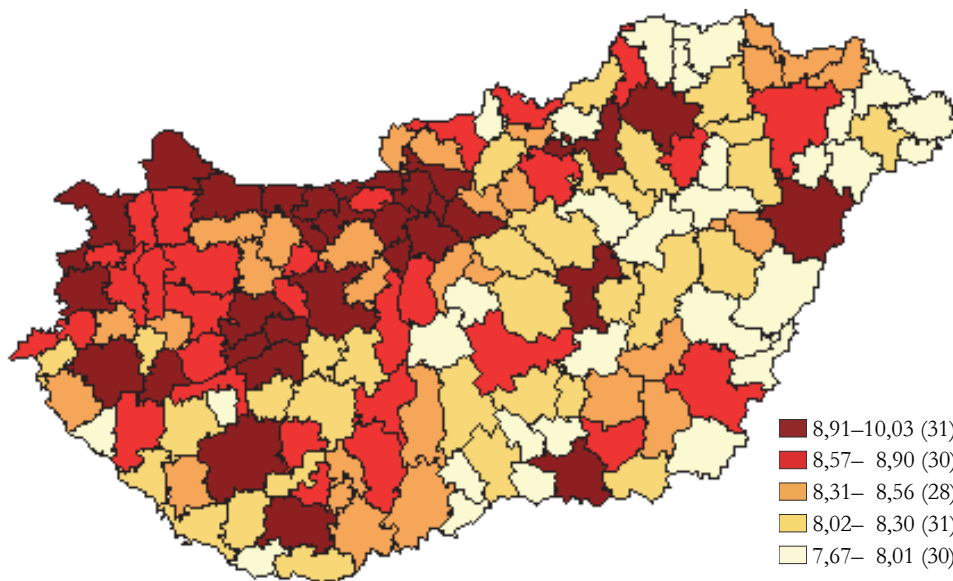
fejlődő térségek alapvetően egybeesnek a legmagasabb iskolai végzettségű népességgel rendelkező kistérségekkel. Hasonló a helyzet a fejlődő térségek esetében is, ahol az iskolai végzettség nem sokkal marad el a legmagasabb végzettségű térségek átlagától.

A gazdasági fejlődés válságjelenségei is megmutatkoznak a fejlettség és a képzettség színvonalának összevetésével. A középhegységek sávjában a válságba került iparágak összeomlása után nehezebben megy a magasabban képzett munkaerő foglalkoztatása, de a lehetőség adott. Ezzel leginkább a Dunántúl felzárkózó térségeiben tudtak élni, míg Észak-Magyarországon, elsősorban a kedvezőtlenebb elérési lehetőségek miatt csak foltszerűen alakultak ki fejlődő és felzárkózó térségek, s a magasabb iskolai végzettségű térségek ma még inkább a stagnálók körébe tartoznak.

9. ábra

**A 10 évesnél idősebb népesség által elvégzett átlagos osztályszám,
1990. január 1.**

Average number of classes completed by population over 10 years of age,
1 January 1990

Az Alföldre – a nagyvárosok, az egyetemi-főiskolai centrumok térségei kivételével – az alacsony iskolai végzettség a jellemző, ami javulhatott ugyan az elmúlt évtizedben, de a munkaerő képzettségének térszerkezetén nem sokat változtatott. A Dél-Dunántúl határ menti és belső periférikus területein az 1990-es években a lakosság alacsony iskolai végzettsége nem segítette lényegesen a társadalmi-gazdasági elmozdulást, ezeknek a térségeknek a döntő hányada a piaczgazdaságra való átmenet végén szinte kivétel nélkül a stagnáló és a lemaradó térségek közé tartozik.

Az 1980-as évek végén a lakosság jövedelmi helyzete – az egy lakosra jutó személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem alapján – a gazdasági térszerkezet differenciáltsága szerint alakult. A vidéki átlagot legalább 10%-kal meghaladó jövedelmi szint Budapest vonzáskörzetének a középhegység vonalába eső részét, az északkelet-délnyugati ipari tengely sávját és a Budapest–Győr tengely mentét jellemezte. Ebbe a kategóriába tartozott még néhány megyeszékhely, Szombathely, Pécs, Szeged és Szolnok térsége, valamint a komlói kistérség. (Ózd körzetében a kohászat válságának hatása ekkor is érzékelhető volt, a jövedelmi szint már elmaradt a vidéki átlagtól.)

A skála alsó részén a kistérségek együtödének jövedelmi helyzete több mint 20%-kal volt kedvezőtlenebb a vidéki átlagnál. Többségük az ország keleti részén helyezkedett el.

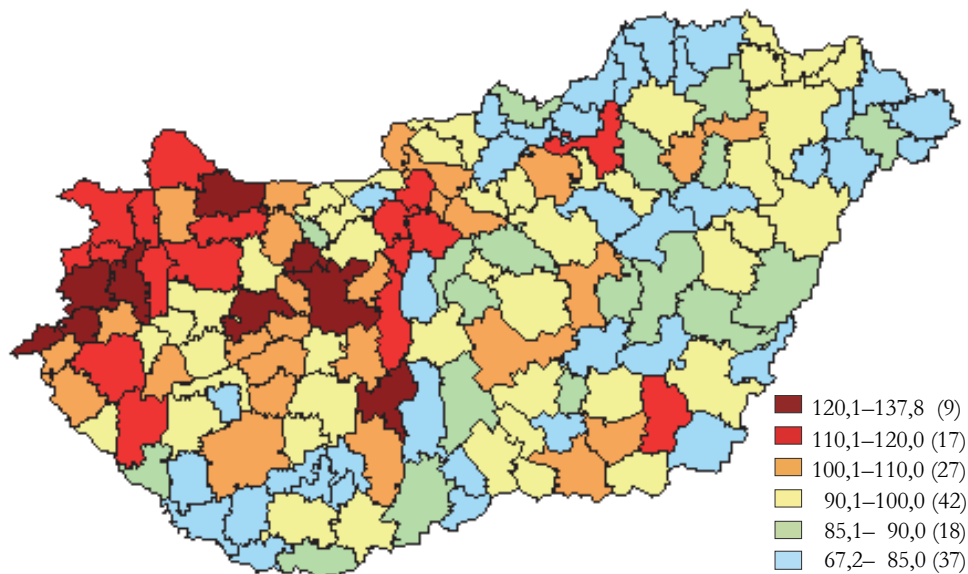
10. ábra

Az egy állandó lakosra jutó adóköteles jövedelem változása, 1998/1988

(A vidéki átlag=100%)

Change in taxable income per permanent resident, 1998/1988

(Rural average = 100%)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye valamennyi kistérsége, Nyíregyháza és Tiszavasvári térségének kivételével, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5 zempléni kistérségéből 4 tartozott ebbe a kategóriába. Bács-Kiskun megye 3, Békés és Csongrád megye 2–2, Jász-Nagykun-Szolnok megye egy térsége szintén ebben a jövedelmi sávban helyezkedett el. A nyugati országrészben a legkedvezőtlenebb jövedelmi helyzet elsősorban Dél-Dunántúl kistérségeit jellemezte, ott is Somogy megyére koncentrált. Ebben a megyében 4, Baranya és Tolna megyében 1–1 ilyen kistérség volt 1988-ban.

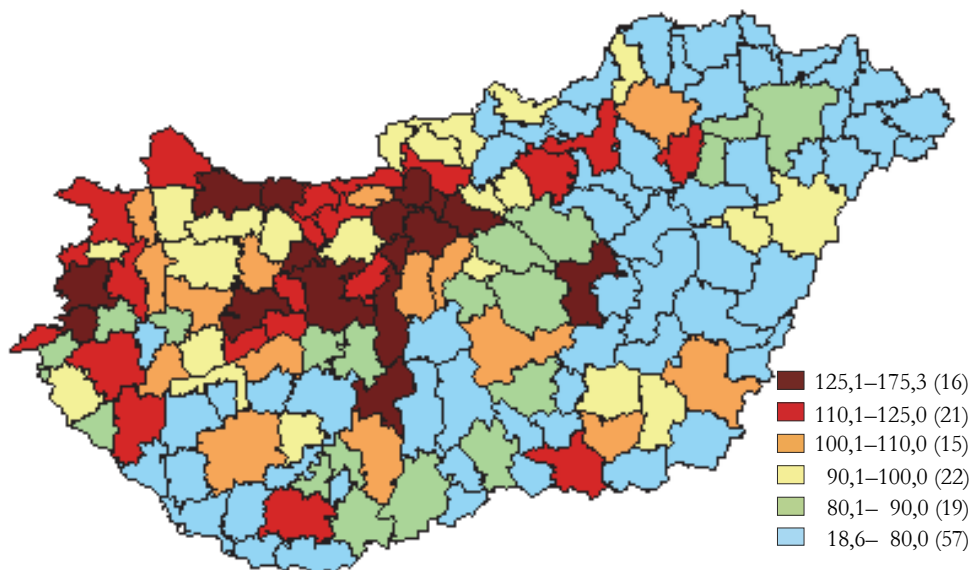
A jövedelmi helyzet 1988 és 1998 közötti differenciált változása – a reáljövedelem általános csökkenése mellett – tovább rontotta a keleti országrész és a Dél-Dunántúl megyéinek, kistérségeinek helyzetét.

Egy sajátos tengely rajzolódott ki a változások dinamikájában: a Duna vonala, valamint Budapest, Gödöllő és Vác térségének a keleti pereme. Ettől keletre minden régióban és megyében, valamint a kistérségek közel kilenctizedében elmaradt a jövedelmek nominálértékének a növekedése a vidéki átlagtól. Ebben az országrészben csak 9 vidéki átlagot meghaladó térség volt: Eger, Gyöngyös, Tiszaújváros, Tiszaszvári, Szolnok, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely és Orosháza kistérsége. A nyugati országrészben a vidéki átlagnál lényegesen kedvezőtlenebb dinamikájú kistérségek Dél-Dunántúl déli határa mentén, illetve Tolna és Baranya megye közös határán találhatók.

11. ábra

Az egy állandó lakosra jutó adóköteles jövedelem, 1998
(A vidéki átlag=100%)

Taxable income per permanent resident, 1998
(Rural average = 100%)

Nyugat-Dunántúlon a növekvő jövedelmű térségek vannak többségben, a régió kistérségeiből csak kettőben: Letenye és Zalaszentgrót térségében volt csökkenés a vidéki átlaghoz képest. Közép-Dunántúl jövedelemnövekedése nem volt egységes. Komárom-Esztergom megyében – a két növekvő térség mellett is – elmaradt a nomináljövedelmek változása a vidéki átlagtól, ugyanakkor Veszprém és Fejér megye 16 kistérségből 10 térségben meghaladta azt.

A differenciált változások hatására 1998-ra három tengely rajzolódik ki a kistérségek lakosságának jövedelmi színvonala alapján. Egyik, a jövedelmi változásokhoz hasonlóan, a Duna mentén és a főváros vonzáskörzetének keleti peremén, a másik a Budapest–Balaton vonalban, míg a harmadik Budapest–Győr–Sopron sávban. Ezeket egészíti ki a nyugati határ mente.

A fővárosban és agglomerációja Budaörsről Gödöllőig terjedő északi övezetében igen magas a jövedelmi szint, ugyanakkor Pest megyében itt is fennáll a társadalmi-gazdasági fejlettségnél már bemutatott kétpólusú megoszlás. A kedvező jövedelmi szintű térségek mellett jelen vannak a vidéki átlagtól jelentősen elmaradó jövedelmi helyzetű, számottevő mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó alföldi jellegű térségek.

A Duna menti tengelytől keletre a megyék mindegyikében elmaradt az egy lakosra jutó jövedelem a vidéki átlagtól. Az országrész 72 kistérségéből 64-ben, a térségek közel 90%-ában maradt a vidéki átlag alatt a jövedelmi szint. Az elmaradás 10 kistérségben 10 és 20% közé esett, míg 45-ben meghaladta a 20%-ot is. A Duna jobb partján ugyanakkor, Mohács térsége kivételével, magas jövedelmi szintű sáv húzódik: Százhalombatta, Dunaújváros, Paks, s a hozzájuk felzárkózó Szekszárd térsége. E sáv nyugati peremén viszont már a vidéki átlagtól jelentősen elmaradó kistérségek helyezkednek el. Így a Budapest–Balaton tengelytől délre, a Dél-Dunántúlon csak 4 kistérségben haladta meg a jövedelmek szintje a vidéki átlagot (a Duna menti térségek mellett Pécs és Kaposvár térségében), a további 18-ban viszont elmaradt attól, 12-ben több mint 20%-kal.

Közép- és Nyugat-Dunántúlon, a belső perifériák kivételével, szinte kivételnek számít az egy lakosra jutó adóköteles jövedelmek vidéki átlag alatti szintje. A Budapest–Balaton és a Budapest–Győr–Sopron tengely sávjában, valamint a nyugati határ mentén kiemelkedő a jövedelmi szint a vidéki átlaghoz képest.

A kistérségek szintjén mért jövedelmi különbségek szélsőértékei jelentősen növekedtek 1988 és 1998 között (a legkedvezőbb kistérségi érték a legalacsonyabbnak 1988-ban 2,4-szerese, 1998-ban 3,6-szerese volt), ugyanakkor a jövedelmi egyenlőtlenségek több vizsgálat egybehangzó eredményei szerint⁵ lassuló ütemben növekednek. Ezt jelzi a lakossági jövedelmek kistérségek szintjén mért súlyozatlan relatív szórásának alakulása is, amely az 1988. évi 0,1551-ről 1995-ben 0,2075-re, majd 1998-ra „csak” 0,2261-re emelkedett.

A kistérségek gazdasági térszerkezetének néhány jellemzője

Vállalkozói aktivitás

A gazdasági térszerkezetet alapvetően meghatározó tényezők egyike a *vállalkozói aktivitás* növekedése, ami hatással van a foglalkoztatásra, valamint további gazdasági tevé-

⁵ Nemes Nagy József: Területi jövedelmi egyenlőtlenségek, Statisztikai Szemle, 77. évf. 6. szám, 1999.

kenységet segítő üzleti – marketing, piackutató, pénzügyi – vállalkozások létrejöttére. A vállalkozási aktivitást esetünkben a működő vállalkozások ezer lakosra jutó számával és ágazati, illetve létszám-kategóriák szerinti megoszlásával jellemeztük.

Miközben az ország és főként az észak-dunántúli térség gazdasági fejlődésében jelentős a multinacionális cégek ipari termelése, addig az ezeken kívüli kistérségekben a gazdasági-társadalmi stabilitás a kis- és középvállalkozásoktól, meghatározóan az egyéni vállalkozásoktól függ, illetve azokra támaszkodik. Budapesten, a balatoni üdülőövezetben vagy a Duna–Tisza közén a kisvállalkozási aktivitás sikeresnek tűnő helyi válaszként jelent meg a piacgazdaságra való átmenetben, de az agrárvidékek meghatározó részén és a kis- és középvárosokban ez a forma alig lép túl a kényszer-vállalkozások körén. Napjainkig nem alakult a két szféra középvállalkozásokon keresztüli szorosabb összekapcsolódása, ami gazdasági-társadalmi és térségi szempontból jelentős egyensúlyteremtő hatást jelenthetne.

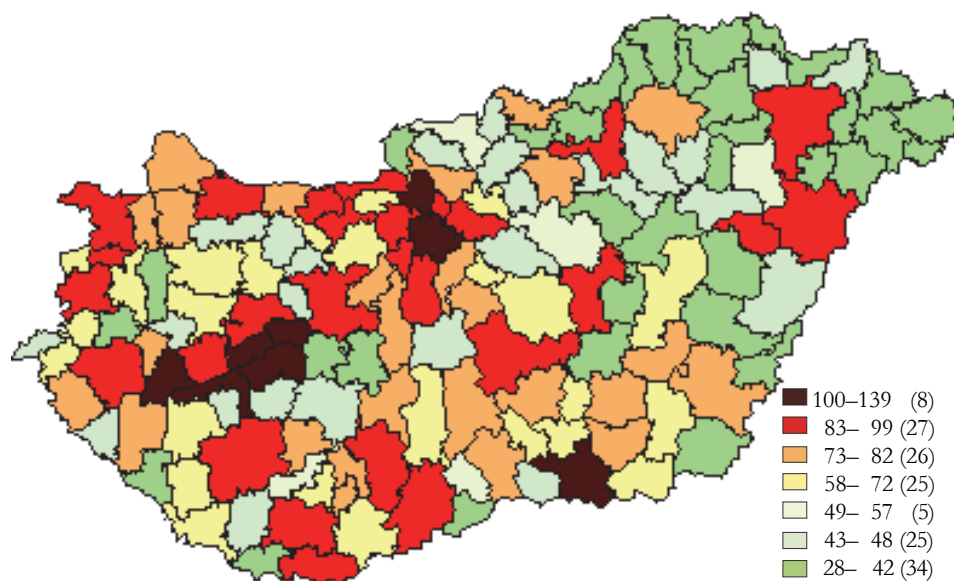
A legdinamikusabb változás a vállalkozási aktivitásban az utóbbi években Budapesten és vonzáskörzetében (Budaörs, Pilisvörösvár, Szentendre, Dunakeszi, Ráckeve, Monor, Vác, Gyál, Aszód térsége), a nemzetközi tranzitforgalmat megvalósító határátkelőhelyeken és a hozzájuk közeli térségekben (Kisvárdá, Lenti, Mosonmagyaróvár, Szeged térsége) volt. Hasonló változást figyelhetünk meg a dinamikus fejlődő, fejlődő és felzárkózó nagy- és középvárosok térségeiben, ipari centrumaiban (például Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Debrecen, Nagykanizsa, Dunaújváros, Szombathely, Pécs, Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza, továbbá Tiszaújváros és Tiszavasvári térsége), valamint a kiemelt idegenforgalmi térségekben és egyéb üdülőhelyeken (a Balaton-part térségei, Gárdony, Siklós és Csepreg térsége).

Az 1990-es évek közepétől ugyanakkor számos kistérségben stagnált, illetve csökkent a működő vállalkozások száma. A csökkenés elsősorban a lemaradó és a stagnáló kistérségekben következett be – elsősorban Észak-Magyarországon, az Észak-Alföldön és a Dél-Dunántúlon –, részben a kényszerszervezetű vállalkozások megszűnésével. Csökkenés volt megfigyelhető néhány, a felzárkózó kategóriába tartozó kistérség esetében is, ami ennek a térségtípusnak az instabilitására utal.

A működő vállalkozások 1998. év végi adatai alapján az ország vállalkozási szempontból legaktívabb és legkevésbé aktív kistérsége között mintegy ötszörös volt a különbség. A speciális térségek – Budapest és vonzáskörzete, a Balaton-parti térségek a legdinamikusabban növekvő Fonyód térségével, Szeged térsége – mellett a vállalkozói aktivitás a már korábban is vázolt térszerkezetet követi.

Magas a vállalkozások fajlagos mutatója a Budapest–Balaton tengely sávjában, kevésbé markánsan ugyan, de kimutatható a Budapest–Győr–Sopron tengely is, valamint a nyugati határ menti zóna. Itt is kirajzolódik a Balassagyarmat–Békéscsaba vonal, amelytől keletre – néhány kivételtől eltekintve – igen alacsony a vállalkozási aktivitás.

12. ábra

A működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 1998. december 31.Number of business units in operation per thousand inhabitants,
31 December 1998

A gazdaság ágazatai közül a folyamatosan fejlődő és terjedő üzleti szolgáltatások elsősorban a főváros és a nagyvárosok fejlődésében, míg az ipar és ezen belül is a feldolgozóipar az észak-dunántúli országrész fejlődésében játszik meghatározó szerepet. A leginkább teret vesztő észak-magyarországi megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes kistérségeiben már látszanak, Nógrád ipari térségeiben ugyanakkor még alig érzékelhetők az ipari rekonstrukció jelei.

Nincs olyan kiterjedtebb térsége az országnak, ahol a mezőgazdaság dinamika-hordozó eleme lenne a gazdaságnak, miközben az agrárgazdaság társadalompolitikai jelentősége vitathatatlan – állapítja meg az FVM Területfejlesztési főosztálya által készített országjelentés tervezete.⁶

A külföldi tőke

A gazdasági térszerkezetet leginkább meghatározó tényező a *külföldi tőke* aránya a térség gazdaságában, ami az alapvetően szükséges termelési-technológiai váltást segíti elő, dinamikusan növeli a térség termelését és exportját, valamint új munkahe-

⁶ Lásd: A területfejlesztés – jelentés az Országgyűlésnek, tervezet, FVM Területfejlesztési főosztálya, 2000. március.

lyeket teremt. A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma 1998 végén 25 992 volt⁷, mindössze 254-gyel növekedett 1997-hez képest, ugyanakkor a bejövő külföldi tőke értéke 318 milliárd forintot tett ki. Tovább folytatódott az a tendencia, hogy a külföldi tőke jegyzett tőkén belüli aránya évről évre növekszik, s 1998-ban már elérte a 80%-ot. A külföldi befektetők egyre inkább a külföldi tulajdon dominanciájára törekednek, ezt mutatja a 100%-ig külföldi kézben lévő vállalkozások számának és arányának régóta tartó növekedése. 1998 végén a külföldi tőkével működő vállalkozások több mint fele, a külföldi tőkeállomány 44,5%-a kizárólag külföldi kézben volt.

1998 végén a hazánkban bejegyzett és adóbevallást benyújtott összes társas vállalkozás jegyzett tőkéjének 38%-a volt külföldi tulajdonban, lényeges ágazati különbségekkel. Kiemelkedő – közel 60% – a külföldi tulajdon aránya a feldolgozóiparban tevékenykedő cégeknél, és legalacsonyabb a mezőgazdaságban, ahol mindössze 8%. A kereskedelemben valamelyest átlag feletti a külföldi részesedés, a szállítás, a távközlés és az üzleti szolgáltatások területén, valamint az építőiparban a vállalati vagyongon mintegy egynegyede van külföldi tulajdonban.

A külföldi érdekeltségű vállalkozások állították elő 1998-ban az összes hozzáadott érték 49%-át, a beruházásokból való részesedésük 57%-ot tett ki. Termelésük hatékonyságát mutatja, hogy mindezt a foglalkoztatottak 27%-ával érték el.

A külföldi többségű és a kizárólag külföldi tulajdonú vállalkozások jegyzett tőkéjének több mint 60%-a Közép-Magyarországon, ezen belül 56,4%-a Budapesten van. Ezt követi 10,5%-os részesedéssel Nyugat-Dunántúl, majd 8,0%-os aránnyal Észak-Magyarország. A régiók további sorrendje Közép-Dunántúl, Dél-Alföld, Észak-Alföld és Dél-Dunántúl, rendre 7,6; 5,2; 4,9 és 3,5%-os aránnyal. Az egy lakosra jutó külföldi tőke régiók közötti sorrendje nagyjából azonos az előbbivel (csak Észak-Alföld és Dél-Dunántúl cserélnek helyet), a különbség azonban itt már közel sem akkora, „mindössze” 6,6-szeres a 444 ezer forintos közép-magyarországi és a 67 ezer forintos észak-alföldi mutató között.

A kistérségek szintjén az egy lakosra jutó külföldi többségű és kizárólag külföldi tulajdonú vállalkozások (a továbbiakban a külföldi érdekeltségű vállalkozások) jelenlétének súlyát, a szélsőértékeket a skála egyik végén az egy lakosra jutó 1 millió 720 ezer forinttal Szentgotthárd térsége, míg a skála alján az a 23 kistérség képviseli, ahol ez a mutató 5 ezer forint alatt marad.

A külföldi tőke jelenléte Budapesten és Budaörsön, a nyugati országrészben Szentgotthárd, Győr, Esztergomban, Székesfehérvár és Fonyód térségében elsősorban a pénzügyi és kereskedelmi szolgáltatások, valamint a zöldmezős, feldolgozóipari beruházások miatt kiugróan magas.

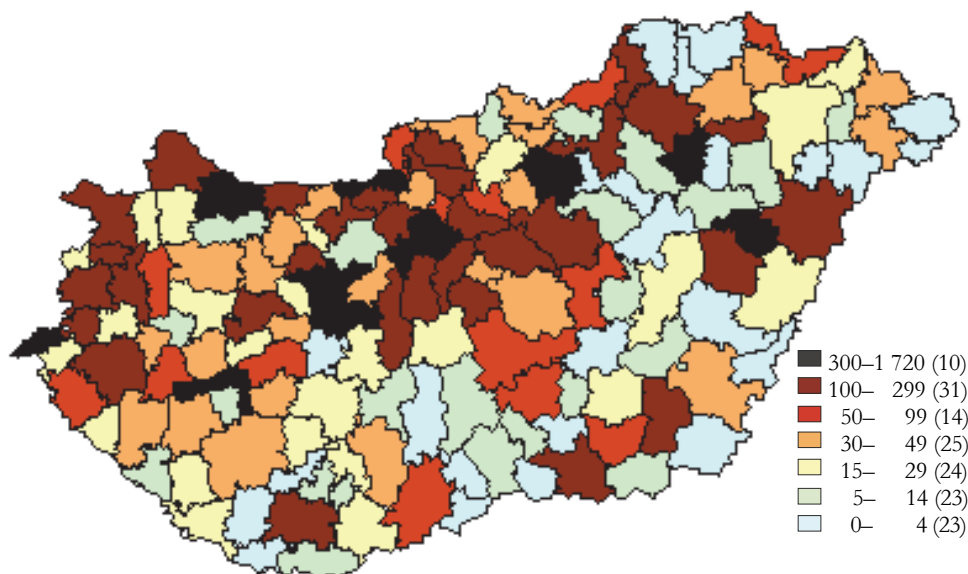
⁷ A 10% alatti és az off-shore vállalkozások nélkül.

13. ábra

A külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéjének egy lakosra jutó értéke, 1000 forint, 1998
(Székhely szerinti adatok, 10%-nál magasabb külföldi tulajdonosi részesedéssel)

Per capita value of foreign registered capital of foreign-owned enterprises,
 HUF 1,000, 1998

(Data by headquarter with a foreign shareholding of more than 10%)

A külföldi tőke megtelepedése és súlya is – amint az előző példák is mutatják – követik és egyben alakítják a gazdasági térszerkezet már vázolt jellemzőit, a nyugati országrész fejlődési tengelyeit és a nyugati határ menti zónát.

A főváros és vonzáskörzetének húzóereje itt azonban sokkal markánsabban érvényesül, ugyanakkor a keleti országrészben, Budapest–Szeged vonalában az M5-ös autópálya kiépítésének is köszönhetően egy új tengely alakul ki. E mellett Budapest–Eger–Miskolc vonalában is intenzíven jelen van a külföldi tőke, amelyet az északkeleti hármastól is megjelenő keleti tőke egészít ki. A vázolt eloszlást a külföldi tőke nagyvárosi, szigetszerű megtelepedése (például Pécs és Debrecen térsége), valamint a versenyképes iparágakkal rendelkező városok (például Kazincbarcika, Tiszavasvári és Orosháza) térségébe való telepedés színesíti.

Elérési lehetőségek

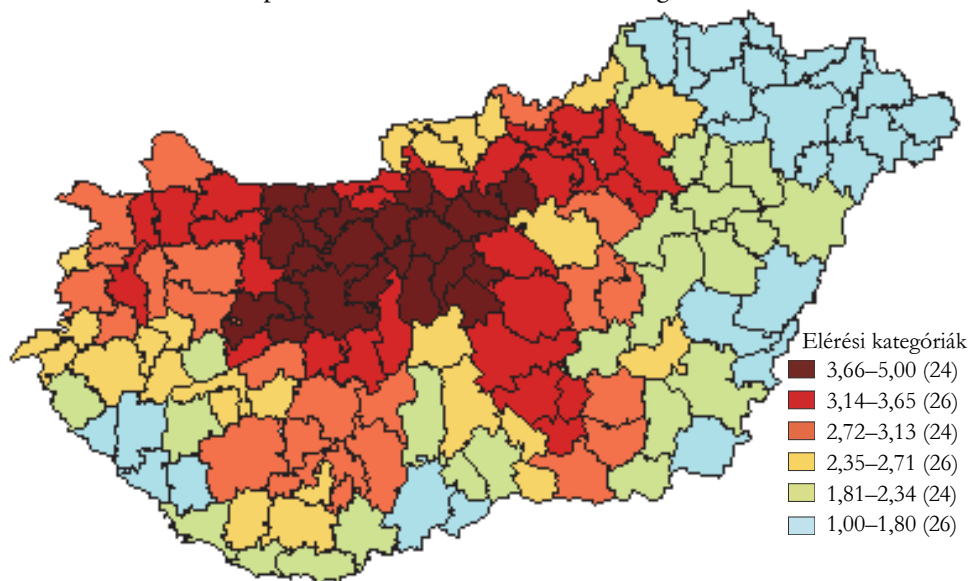
Általában elmondható: a külföldi tőke megtelepedését az olcsó és szakképzett munkaerő, a főváros kiemelkedő szolgáltató szerepe, a nagyvárosokban a kereskedelmi szolgáltatások biztos piaca, valamint az *elérési lehetőségek* befolyásolták. Az utóbbiak miatt a kedvezőtlen helyzetű keleti országrészben a külföldi tőke ráépült az új autópályák sávjára, és kiválogatta a versenyképes iparral rendelkező térségeket, azok képzett munkaerőjét.

A bemutatott 14. ábra a kistérségek elérési kategóriáit mutatja olyan súlyozás mellett, ahol a kistérség településeinek átlagában Budapest elérése 50%-os, a nyugati határ egy határátkelőjének, nevezetesen Hegyeshalomnak (1) az elérése 20%-os, az egyes régiók 3–3 megyeszékhelyének az elérése pedig 20%-os aránnyal szerepel. Az elérést közúton mutatja, az időben legkedvezőbb útvonalak megválasztásával, a megengedett sebességhatárokon.

14. ábra

Elérés* (Budapest=50, nyugati határ (1)=20, régióközpont=30)

Access (Budapest=50, western border (1)=20, regional centre=30)

* A 14., a 15. és a 16. ábrákon – a Terra Stúdió Kft. adatai alapján – a legjobb eléréssel rendelkező kistérségek a legnagyobb, a legrosszabb eléréssel rendelkezők a legalacsonyabb számmal szerepelnek.

A térkép egyértelműen mutatja azokat a határ menti térségeket, esetenként megyéyi területeket, ahol a kedvezőtlen elérési viszonyok mellett nem, vagy alig volt esély a külföldi tőke megtelepedésére, e térségek gazdaságának dinamizálására, lakosságuk társadalmi helyzetének ebből a forrásból való javítására.

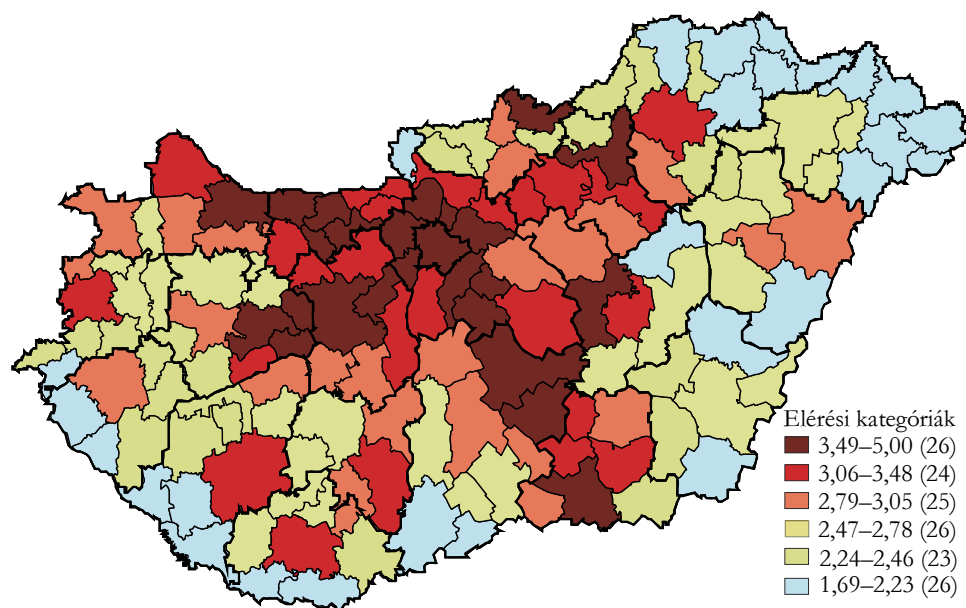
A területfejlesztés természetesen nem csupán a multinacionális nagyvállalatoktól várja a kistérségek gazdasági dinamizálását. A nyugati kis- és középvállalkozások megtelepedése, illetve e vállalkozói körnek a hazai kialakítása is jelentős mobilizáló hatást válthat ki. Az erre vonatkozó első lépések már megtörténtek, a hazai multik beszállítói körének fokozatos kiépülésével és a gyarapításukat szolgáló programokkal, támogatásokkal. Igaz ugyan, hogy a fejlett munkakultúra egyelőre nem természetes jellemzője a hazai kis- és középvállalkozásoknak, s a multik beszállítói körének megválasztásában ma még nem a szállítási lehetőségek az elsődlegesek, amint erre egyik előadásában Enyedi György professzor is utalt, bemutatva az esztergomi Suzuki gyár beszállítóinak országos hálózatát.

A közlekedési tengelyek, az autópályák jelentőségét a nyugati kis- és középvállalkozások és a hazai nagyvállalatok beszállítói telephelyválasztásában jobban mutatják a nyugati határt figyelmen kívül hagyó elérési lehetőségek. Ennél az elérési modellnél a kistérségek településeinek átlagában Budapest elérése 40, a legközelebbi két megyeszékhely és kistérségközpont 25–25, míg a települések intézményellátottsága alapján számított saját szerep 10%-os súlyt képvisel.

15. ábra

Elérés (Budapest=40, megyeszékhely=25, kistérségi központ=25, saját szerep=10)

Access (Budapest=40, county seat=25, micro-regional centre=25, own role=10)

E térkép tanúsága szerint a kedvezőtlen elérési lehetőségű kistérségek száma ugyan nem változik számottevően, ugyanakkor a korábbi összefüggő zónák széthú-

zódnak, megjelennek a Dunántúl déli határán is, és feltűnnek a belső perifériák. Sajátos szigeteket alkotnak ezek között a Tisza-tó „fővárosának”, Tiszafürednek a térsége.

A fő közlekedési tengelyek mellett ez a térkép közelíti leginkább a fejlettségi típusok szerinti térszerkezet képét, jelentős a kedvező és a kedvezőtlen adottságú térségek egybeesése.

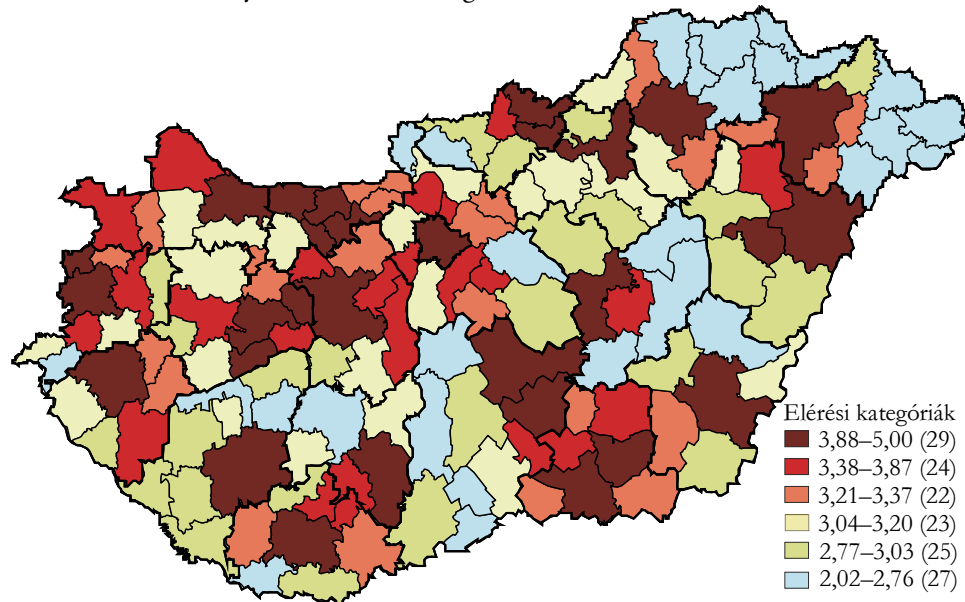
A hétköznapiak elérési térképén Budapest elérése nem szerepel. A kistérségek településeinek átlagában a legközelebbi két megyeszékhely és kistérségközpont 40–40, míg a települések intézményellátottsága alapján számított saját szerep 20%-os súlyt képvisel.

Mi az, ami ennek a változatnak a bemutatását indokolja? Például, hogy nagyon kifejező. Baja térsége egyik területfejlesztési önkormányzatának elnöke alapvető problémaként említette, hogy a hétköznapi életet mennyire megkeserítik a közlekedési problémák. Esetükben a bajai Duna-hídtól északra nincs közeli átkelés a folyón, s akinek odaát van dolga, jelentős kerülőt kell tennie. Nehezményezte azt is, hogy a megyeszékhelyek elérése milyen nehézkes a számukra.

16. ábra

Elérés hétköznapokon
(Megyeszékhely=40, kistérségközpont=40, saját szerep=20)

Access on weekdays
(County seat=40, micro-regional centre=40, own role=20)

A felvetés jogossága leolvasható a térképről. Baja, Bácsalmás, Jánoshalma, Kalocsa és Kunszentmiklós térség lakóinak valóban a legkedvezőtlenebb a hétköznapi elérés, akár a megyeszékhely, akár a kistérségközpontok irányába. Az a korábban

már többször említett Duna-vonal valóban „vízválasztó”, ami a társadalmi-gazdasági fejlődés terén egyaránt érezteti hatását.

Az elérési helyzet javítására a kistérségek, a megyék összefogása nem elegendő. A nagytérségi infrastruktúra helyzetének javítása világos szakmai stratégiák mentén, élve a transzeurópai úthálózatok, a Helsinki folyosók kiépítésének Európai Unió általi támogatásával, országos, több régiót átfogó programok alapján történhet. El kell érni, hogy a külföldi és a hazai tőke, felismerve érdekeit e fejlesztésekben, tevékenyen bekapcsolódjon a megvalósításba. A kockázati tőke számára is ez az a befektetés, ahol jó terveket támogatva, hosszabb távon jelentős üzleti haszonra számíthat.

IRODALOM

- BARTKE, I. (1997): Regionális elmélet – a területfejlesztési politika és regionális folyamatok Magyarországon. *Területi Statisztika* Bemutakozó szám.
- CSATÁRI, B. (szerk.) (1996): *A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége – kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai Magyarországon* MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.
- ENYEDI, GY. (1993): *Társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI, GY. (1996a): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában *Ember–település–régió* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- ENYEDI, GY. (1996b): Magyarország regionális fejlődése 2010-ig *Comitatus* 6 (2): 41–45.
- FALUVÉGI, A. (1994): A kistérségi területi vonzási rendszer (Statisztikai célú alkalmazás) *Comitatus* 4 (2): 31–39.
- FALUVÉGI, A. (1995): Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei *Statisztikai Szemle* 73 (7): 571–590.
- FALUVÉGI, A.–KOMJÁTHYNÉ VOLLY, E. (szerk.) (1995): *Kistérségi vonzáskörzetek – A regionális térszerkezet jellemzői az átmenet éveiben, adatbázis melléklettel* KSH, Budapest.
- FALUVÉGI, A. (1997a): *Térségi vizsgálatok a területfejlesztés decentralizált rendszerében – területi statisztikai osztályozási rendszer, a támogatási célok Európai Unióval harmonizált kialakítása* KSH, Budapest.
- FALUVÉGI, A. (1997b): A területfejlesztés támogatási rendszerének statisztikai megalapozása *Területi Statisztika* Bemutakozó szám.
- FALUVÉGI, A. (1999): A statisztikai adatok földrajzi megjelenítése a Központi Statisztikai Hivatalban *Területi Statisztika* 39 (1): 3–23.
- FALUVÉGI, A. (2000): *A statisztikai kistérségek szerepe a magyar közigazgatásban, a területfejlesztésben és a statisztikai információrendszerben* (kézirat) Budapest.
- FAZEKAS, K. (1993): A munkanélküliség regionális különbségeinek okairól *Közgazdasági Szemle* 40 (7–8): 694–712.
- FVM–VÁTI (2000): *Területfejlesztési országgyűlési beszámoló* (tervezet) Budapest.
- G. FEKETE, É.–BODOLAI, É. (1995): *Együtt – de hogyan? Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben* MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc.

- HORVÁTH, GY.–ILLÉS, I. (1997): Regionális fejlődés és politika – a gazdasági és a szociális kohézió erősítésének feladatai Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás időszakában *Európai Tükör* Műhelytanulmányok, 16., Budapest.
- KOVÁCS, T. (szerk.) (1998): *Magyarország régiói, kiadványsorozat, 1–7, illetve összefoglaló kötet* KSH, Budapest.
- LACKÓ, L. (1995): A regionális egyenlőtlenségek mérése *Statisztikai Szemle* 73 (12): 965–975.
- LAKY, I. (1999): *Az elérési viszonyok alkalmazása a kedvezményezett térségek lehatárolásában* Terra Stúdió Kft. Budapest.
- MAJOR, K.–NEMES NAGY, J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években *Statisztikai Szemle* 77 (6): 397–421.
- NEMES NAGY, J. (1998a): Vesztesek – nyertesek – stagnálók. A gazdasági-társadalmi változások regionális dimenziói *Társadalmi Szemle* 53 (8–9): 5–18.
- NEMES NAGY, J. (1998b): A tér a társadalomkutatásban *Ember-település-régió* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- RECHNITZER, J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás (a térszerkezetet alakító innovációk)* MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs.
- RECHNITZER, J. (szerk.) (1994): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához* MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs.
- RECHNITZER, J. (1998): *A területi stratégiák* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- SZIGETI, E. (1997): Urbanizáció, városhálózat, várossá nyilvánítás *Területi Statisztika* Bemutató szám.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (1997): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendje az Északnyugat-Dunántúlon *Tér és Társadalom* 11 (1): 147–181.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (1999): A kistérségi szerveződések finanszírozási lehetőségei – I. *Comitatus* 9 (12): 7–15.